

BİR NORMATİF KURUM OLARAK ULUSLARARASI META STANDARTLARIN DİKEY DYSY YAYILIMLARI SÜRECİNDEKİ ROLÜ: TÜRKİYE OTOMOTİV SANAYİİNDE ÇOKLU ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI*

THE ROLE OF INTERNATIONAL META STANDARDS AS A NORMATIVE INSTITUTION IN THE PROCESS OF VERTICAL FDI SPILLOVERS: A MULTI CASE STUDY IN TURKISH AUTOMOTIVE INDUSTRY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Tülay İLHAN NAS**
Fatih ŞAHİN***

Öz:

Bu araştırmanın amacı kurumsal çevrenin normatif unsurlarından birisini temsil eden standartların Türkiye otomotiv sanayiinde dikey DYSY yayılımlarını nasıl yönlendirdiğini, yerel örgütlere odaklanarak derinlemesine incelemektir. Nitel araştırma desenlerinden çoklu örnek olay çalışmasının benimsendiği çalışmada yedi yerel tedarikçi örgüt araştırmaya dahil edilmiştir. Görüşmeler, gözlem notları ve dokümanların veri kaynağı olarak kullanıldığı araştırmada veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen analizler sonucunda standartların kapsamı, standartlar kaynaklı denetimler, müşterilerin standartları ve standartları algılama biçimleri kodları ön plana çıkmıştır. Elde edilen bulgular, ayrıntılı standartların yerel tedarikçi örgütler için kurulan dikey bağlantıların yoğunluğunu ve dolayısıyla dikey DYSY yayılımlarını verimlilik boyutunda olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ancak standartları algılama biçimleri ve tedarik zincirindeki pozisyonlarına duyarlı bir şekilde, standartların yenilikçilik ve uluslararasılaşma yayılımlarını olumsuz yönde etkileyebilme potansiyeli taşıdığı da ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: DYSY Yayılımları, Türkiye Otomotiv Sanayii, Uluslararası Meta Standartlar, Uluslararasılaşma.

Abstract:

The aim of this study is to examine in depth how standards, which represent one of the normative elements of the institutional environment, vertical FDI spillovers in the Turkish automotive industry, focusing on local organizations. Seven local supplier organizations were included in the study, in which multiple case studies were adopted from qualitative research designs. In the research, where interview

* Makale Geliş Tarihi: 04.03.2023

Makale Kabul Tarihi: 27.04.2023

Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen SOBAG-117K787 no'lu, 1003 AR-GE projesi kapsamında hazırlanan "Dikey Yayılımların Yerel Kurumsal Bağlamı: Türkiye Otomotiv Sanayii Örneği" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Desteklerinden ötürü TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, tulayco@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6264-7948.

*** Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, fatihsahin@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5515-7692.

notes, observations and documents were used as data sources, the data were subjected to content analysis. As a result, the scope of the standards; the audits based on the standards; the standards of the customers; and the way they perceive the standards are the codes that stand out. The findings show that detailed standards positively affect the density of vertical links established for local supplier organizations and therefore vertical FDI spillovers in terms of productivity. However, it is also revealed that standards have the potential to negatively affect the spillovers of innovation and internationalization, sensitive to their perception of standards and their position in the supply chain.

Keywords: FDI Spillovers, Turkish Automotive Industry, International Meta-Standards, Internationalization.

GİRİŞ

Günümüz ekonomileri için önemli bir rekabetçi faktör olarak görülen içe doğru doğru yabancı sermaye yatırımı (DYSY) akışları, öncül yazında pek çok araştırmacı için ilgi odağı olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin içe doğru DYSY akışları bakımından önemli aktörlere dönüşmesiyle farklı araştırma alanları ortaya çıkmaya başlamıştır. DYSY akışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan yayılımların¹ nasıl gerçekleştiği ve sonuçları ise bu araştırma alanları içerisinde dikkat çekici bir odak noktası oluşturmaktadır. DYSY akışlarını gelişmekte olan ülkeler için potansiyel teknoloji ve bilgi kaynağı olarak ele alan DYSY yayılımı kavramı, bu yönüyle araştırmacılar için ilgi çekici hale gelmektedir. Temellerini Caves (1974)’in öncül çalışmalarından ve içsel büyüme teorisinden (Romer, 1990) alan DYSY yayılımları özellikle son 20 yıldır uluslararası işletmecilik yazınında da kendisine yer bulmaktadır.

DYSY yayılımlarının temelinde, gelişmekte olan ülke işletmelerinin özellikle gelişmiş ülke örgütleri tarafından yapılan içe doğru DYSY faaliyetleri sayesinde verimlilik, yenilikçilik ve uluslararasılaşma gibi alanlarda kendilerini geliştirebilecekleri varsayımı yer almaktadır. Bu varsayım temelinde çeşitli araştırma sorunsalları geliştirilmiş ve birçok ülke ve sektörde uzun yıllardır çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ne var ki DYSY yayılımları yazınında bir takım çelişkili bulgular ve argümanların varlığı da dikkat çekmektedir. Buna göre bazı çalışmalar (örneğin, Bournakis vd., 2018; Liu vd., 2000; Tian, 2007), DYSY girişleri sayesinde teknoloji ve bilgi düzeyi açısından zengin ÇUŞ’larla aynı bağlamda faaliyetlerini yürüten yerel örgütlerin kendi verimlilik, yenilikçilik ve uluslararasılaşma faaliyetleri için önemli faydalar sağladığını öne sürerken, bazı çalışmalar (örneğin, Buckley vd., 2002; Orlic vd., 2018; Singh, 2007) ise söz konusu bu faydaların, rekabet ve pazar hırsızlığı gibi nedenlerle ortaya çıkmayacağını ve hatta DYSY girişlerinin bu nedenle yerel örgütleri olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmektedirler. Öncül yazında gözlemlenen bu fikir ayrılıklarının günümüzde de devam ettiğini raporlayan önemli sayıda güncel araştırmanın (örneğin, Demena ve van Bergeijk, 2019; Han vd., 2021; İlhan-Nas vd., 2021) mevcut olduğu dikkat çekmektedir.

İlgili yazında gözlenen bu görüş farklılıklarının temelinde ise yayılımların hangi kanallarına odaklanıldığı yatmaktadır. Buna göre ÇUŞ’lar ve yerel örgütlerin kurdukları alı-

¹ Uluslararası yazında “*spillover*” olarak yer alan bu kavram mevcut çalışmada “*yayılım*” olarak kullanılmaktadır.

cı-tedarikçi bağlantılarıyla ortaya çıkan dikey yayılımların, rekabet etkisinin ortaya çıktığı yatay bağlantılara kıyasla daha olumlu yayılım etkilerine sebep olduğu yönünde görüşler ön plana çıkmaktadır (İlhan-Nas ve Şahin, 2018). Bu bakış açısının temelinde alıcı-tedarikçi ilişkileriyle kurulan bağlantılarda olumsuz rekabet etkilerinin ortaya çıkmaması (Javorcik, 2004; Lenger ve Taymaz, 2006; Meyer ve Sinani, 2009), ÇUŞ'ların kendi ürün ve süreç kalitelerini iyileştirmek adına yerel tedarikçi örgütleri desteklemeleri (Javorcik, 2004) ve hatta uluslararası bağlantılarını yerel tedarikçi örgütlerle paylaşmaları (Alfaro vd., 2004) yatmaktadır. Ancak, söz konusu bu potansiyel olumlu etkilerine rağmen dikey bağlantıların da her zaman olumlu DYSY yayılımlarına yol açmadığı birçok çalışmada ortaya konulmaktadır (örneğin, İlhan-Nas vd., 2021; Singh, 2007). Yakın zamanda Türkiye imalat sanayii ve otomotiv sanayiinde gerçekleştirilen ve mevcut çalışmanın araştırmacıları tarafından yürütülen bir takım çalışmada da dikey bağlantıların beklenen düzeyde olumlu DYSY yayılımlarına neden olmaktan uzak olduğu görülmüştür (İlhan-Nas ve Şahin, 2018; İlhan-Nas vd., 2021). Bu bulgular, ilgili yazında göz ardı edilen bağlamsal faktörlerin olumsuz DYSY yayılımlarının nedeni olabileceği fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve mevcut çalışmanın da en önemli motivasyonunu oluşturmuştur.

DYSY yayılımı yazını daha derinlemesine incelendiğinde, çelişkili dikey yayılım bulgularının nedenlerinin, ÇUŞ'ların sahiplik yapısına yönelik tercihleri (örneğin, Javorcik ve Spatareanu, 2006; Jude, 2016), taraflar arasındaki teknoloji düzeyi farklılıkları (örneğin, Meyer ve Sinani, 2009) ve köken ülke gelişmişlik düzeyi (Buckley vd., 2002) gibi değişkenlerle açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak öncül yazındaki bu çalışmalar, DYSY yayılımlarının hangi yönde ve ne düzeyde gerçekleştiğini açıklama konusunda önemli açılımlar sağlasalar bile yayılımların neden ve nasıl olumlu veya olumsuz etkiler gösterebildiğini anlayabilme konusunda yeni bakış açılarıyla gerçekleştirilecek çalışmalara ihtiyaç duyulduğu da açıktır.

Dikey DYSY yayılımıyla ilgili yukarıda sunulan bilgiler genel olarak değerlendirildiğinde ilgili yazının bazı kısıtlılıklara sahip olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki mevcut çalışmaların ağırlıklı olarak yayılımın taraflarından ÇUŞ'lara öncelikli ilgi gösterirken yerel örgütleri göz ardı etme eğiliminde olmalarıdır (Alcacer ve Chung, 2007; Asiedu ve Esfahani, 2001; Buckley vd., 2002; Escobar-Gamboa, 2013; İlhan-Nas ve Şahin, 2018; Javorcik ve Spatareanu, 2006; Jude, 2016; Perri ve Peruffo, 2016). Bu noktada, dikey yayılımları ele alırken teknolojik ve yönetsel bilginin sahibi olan ÇUŞ'lara odaklanmak kadar, bu bilgiyi çeşitli kanallarla özümsemesi beklenen yerel örgütlere de odaklanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bir diğer kısıtlılık ise konunun genellikle iktisadi bakış açılarıyla ele alınıp kurumsal çevre gibi bağlamsal faktörlerin göz ardı edildiğidir. Oysaki örgütlerin yapı ve stratejilerini (İlhan-Nas vd., 2018a; 2018b; Özen, 2007) ve hatta örgütler arasındaki iş birliği örüntülerini (Krammer, 2015) yönlendirdiği genel kabul gören kurumsal çevre faktörlerinin alıcı-tedarikçi ilişkilerini de önemli ölçüde yönlendirme gücüne sahip olması beklenebilmektedir. Ancak DYSY yayılımı yazınında kurumsal çevreyi odağına alan az sayıda çalışmanın (örneğin, Du vd., 2011; Zhang, 2019) kurumların yalnızca düzenleyici boyutuna

odaklandıkları dikkat çekmekte ve bu durum önemli bir kısıtlılık olarak değerlendirilmektedir. Dahası, benzer oran ve karakterde DYSY faaliyetlerine ev sahipliği yapan ülke ve sektörlerde farklı yayılım bulgularının elde edilmesi, kurumsal çevrenin göz ardı edilmesinin ne denli bir kısıtlılık oluşturduğunu destekleyici niteliktedir.

Yukarıda özetlenen kısıtlılıklardan hareketle, ilgili yazında göz ardı edilen yerel örgütlere ve kurumsal çevrenin düzenleyici boyutu dışındaki boyutlarına odaklanmanın dikey DYSY yayımlarını anlamak ve çelişkili bulguların nedenlerine yönelik açıklamalar geliştirebilmek adına önemli olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, Türkiye özelinde gerçekleştirilen birçok ampirik çalışmanın (örneğin, İlhan-Nas vd., 2021; Sönmez, 2012) bağlamını oluşturan ve büyük çoğunlukla gelişmiş ülke kökenli, güçlü ÇUŞ'lara ev sahipliği yapmasıyla dikey yayımlar için önemli potansiyel barındıran Türkiye otomotiv sanayiinde nitel bir araştırma gerçekleştirilmesinin önemli açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Mevcut çalışmada nitel bir araştırma tasarımı benimsemenin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Öncelikle Berger ve Luckman (1967)'ın bilgi sosyolojisi ve sosyal inşa anlayışına dayanan ve bu çalışmanın kurumsal zeminini oluşturan yeni kurumsal ve nitel araştırma yöntemleri metodolojik bir uyuma sahiptirler. İkinci olarak, ilgili yazında göz ardı edilen bağlamsal faktörleri ve yerel örgütleri incelemeye çalışmak, bu faktörlere derinlemesine odaklanmayı ve fenomeni kendi bağlamında gözlemlemeyi gerektirmektedir. Az sayıda örgütü derinlemesine incelemek konusunda ise nitel araştırma yöntemleri önemli faydalar sağlayabilmektedir (Denzin ve Lincoln, 2001; Yin, 2009).

Yukarıdaki açıklamalar ışığında Türkiye otomotiv sanayiinin, kurumsal ve metodolojik tartışmaların yeniden ele alınabilmesi için iyi bir araştırma sahası oluşturduğu düşünülmektedir. Türkiye otomotiv sanayii pek çok gelişmiş ülke kökenli ana sanayii örgütü için çekici bir üretim merkezi niteliği taşımaktadır. Özellikle kurumsal yapısı bağlamında DYSY akışlarının gelişmiş ülke kökenli ana sanayii örgütleri ve yerel tedarikçi örgütler arasındaki alıcı-tedarikçi ilişkilerine olan etkisiyle sektör, dikey DYSY yayımlarını derinlemesine incelemek adına elverişli bir alan sağlamaktadır. Kurumsal çevrenin en az düzenleyici boyutu kadar önemli bir yönünü normatif çevre oluşturmaktadır. Otomotiv sektörü için normatif çevrenin önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Sektörün yapısı gereği ana sanayii işletmelerinin birçok hassas parça ve komponenti tedarik ederken yüksek düzeyde standartlaştırılmış birtakım normları kurumsallaştırdıkları gözlemlenmiştir. Bu noktada, kurumsal çevrenin normatif boyutunun unsurlarından birisini temsil eden ancak düzenleyici ve bilişsel boyutlarına da oldukça duyarlı olan meta-standartların kurulan alıcı-tedarikçi ilişkilerini ve dolayısıyla dikey DYSY yayımlarını yönlendireceği düşünülmektedir. Bu iddiadan yola çıkarak araştırmanın temel amacı, uluslararası meta standartların dikey DYSY yayımlarını nasıl yönlendirebileceğini yerel örgütleri merkeze alarak derinlemesine incelemektir. Mevcut araştırmanın DYSY yayımları yazınında göz ardı edilen bu faktörlere odaklanmasıyla ilgili yazına kurumsal katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun ötesinde, ülkeye yatırım yapan ÇUŞ'ların sahip oldukları değerli teknolojik ve yönetsel bilginin yerel örgütlere yayılmasını etkileyen ve teşvik eden faktörlerin ortaya konulmasıyla hem yerel örgütlere hem de politika yapıcılara çeşitli çıkarımlar sağlama fırsatı sunacağı da düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DYSY Yayılımları

Yeni teknolojik ve yönetsel bilginin inovasyonu hem ekonomik büyümenin hem de verimliliğin en önemli belirleyicilerinden birisi olarak görülmektedir (Hall ve Jones, 1999; Romer, 1990; Stenholm vd., 2013). Ancak özellikle gelişmekte olan ülkeler ve bu ülkelerin örgütlerinin teknolojik ve yönetsel bilgiyi tek başlarına üretmeleri her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle söz konusu ülkeler dışsal bilgi kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu noktada önemli alternatiflerden birisi teknolojik ve yönetsel bilginin transferi olsa da bu ülkelere gerçekleştirilen içe doğru DYSY akışları yeni fırsatların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. DYSY yayılımı (Aitken ve Harrison ve Harrison, 1999; Caves, 1974; Meyer ve Sinani, 2009) olarak kavramsallaştırılan bu fenomen, transferden farklı şekilde herhangi bir sözleşmeye dayalı olmaksızın ortaya çıkmakta (Meyer, 2004; Perri ve Perrufo, 2016) ve bu yönüyle önemli maliyet avantajları barındırmaktadır. DYSY faaliyetlerini gerçekleştiren gelişmiş ülke kökenli ÇUŞ'ların teknoloji ve sahiplik avantajı (Buckley ve Casson, 1976; Dunning, 2001), ölçek ekonomilerinden faydalanma (Markusen vd., 1996) ve uluslararası tecrübeleri sayesinde elde ettikleri yönetsel ve teknolojik avantajları, ev sahibi ülkeler ve bu ülke örgütleri için çeşitli fırsatların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Çeşitli kanallarla karşı karşıya gelen ÇUŞ'lar ve yerel örgütler arasında söz konusu teknolojik ve yönetsel bilginin yayılması ve dolayısıyla yerel örgütlerin kendi verimlilik, yenilikçilik ve dolaylı olarak uluslararasılaşmalarının teşvik edileceğini ifade eden yayılım kavramı, uzun yıllardır ekonomistler ve yönetim bilimciler için ilgi odağı olmaktadır.

Yukarıda bahsedilen yayılım kanalları genel olarak iki başlık altında ifade edilmektedir. Bunlardan ilki, yerel örgütler ve ÇUŞ'ların rakip pozisyonunda olduğu yatay bağlantılardır ve bu bağlantılar sayesinde ortaya çıkan yayılım etkileri "rekabet etkisi" olarak isimlendirilmektedir (Caves, 1974). Gerek yabancı sermayeli örgütlerin bilgi ve teknolojilerini korumacı politikaları gerekse sahip oldukları avantajlar sayesinde yerel örgütlerin pazar paylarını elde etmeleri nedeniyle yatay bağlantıların olumsuz yayılım etkilerine neden olabileceği düşünülmektedir (Altomonte ve Pennings, 2009; Chang ve Xu, 2008). Diğer bir kanal ise, yerel örgütler ve ÇUŞ'ların alıcı-tedarikçi pozisyonunda konumlandıkları dikey bağlantılardır. Yatay bağlantılar sonucunda ortaya çıkan rekabet etkileri dikey bağlantılarda ortaya çıkmamakta ve genellikle dikey bağlantılar sonucu ortaya çıkan "gösteri etkileri" olumlu yayılım etkilerini teşvik etmektedir (Javorcik, 2004; Lenger ve Taymaz, 2006). Dahası, dikey bağlantılarda ÇUŞ'lar kendi fayda maksimizasyonları uğruna yerel tedarikçi örgütleri destekleme, işgücü akışını teşvik etme, uluslararası bağlantılarını paylaşma gibi yayılımların olumlu etkilerini teşvik edici politikalar izleyebilmektedirler. Bu sayede kurulan dikey bağlantılar yatay bağlantılara kıyasla daha olumlu yayılım etkilerine neden olabilmektedir.

İlgili yazın daha ayrıntılı incelendiğinde bazı kavram ve değişkenlere öncelikli ilgili gösterildiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre yayılımların özellikle köken ülke gelişmişlik düzeyine duyarlı olduğu ve gelişmiş ülkelerden gerçekleşen DYSY faaliyetlerinin daha

yüksek düzeyde olumlu DYSY yayılımı potansiyeli taşıdıkları iddia edilmektedir (Buckley vd., 2007; Huang, 2004). Yayılımların duyarlı olduğu diğer faktörler olarak ise ÇUŞ'ların teknoloji yoğunlukları ve buna bağlı olarak yerel örgütler ve ÇUŞ'lar arasındaki teknoloji kapasitesi farklılıkları birçok araştırmaya (örneğin, Meyer ve Sinani, 2009; Narula ve Driffeld, 2012; Xu, 2000) konu olmaktadır. Bunun yanında coğrafi mesafe (Qian, 2018; Wang ve Wu, 2016) ve yerel örgütlerin özümseme kapasitesi (Chen vd., 2007; Moralles ve Moreno, 2020) gibi faktörlerin de yine ilgili yazında oldukça fazla sayıda çalışmaya dahil edildiği görülmektedir.

Yukarıda kısaca özetlenen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde ise araştırmaların konuyu genellikle iktisadi bakış açılarıyla ele aldıkları ve uzun yıllardır gerçekleştirilen birçok araştırma olmasına karşın yayılımların nasıl ve hangi yönde gerçekleşeceğini açıklayabilecek kapsamlı modellerin hala mevcut olmadığı söylenebilmektedir. DYSY akışlarının ülke ekonomisine olumlu makro etkileri konusunda varılan fikir birliğine (Yao ve Wei, 2007; Yingxi ve Hung, 2018) rağmen, mikro düzeyde yayılım etkilerinin henüz net bir şekilde anlaşılammış olması yeni açılımlar sağlama potansiyeli taşıyan çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu noktada karşımıza, örgütlerin yapı ve stratejilerini, örgütler arasındaki işbirliği örüntülerini ve onların teknoloji ve bilgiyi tanımlama ve algılama düzeylerini önemli ölçüde yönlendirdiği kabul edilen ancak buna rağmen henüz yayılım yazınında yeteri kadar kendisine yer edinememiş olan yeni kurumsal kuram çıkmaktadır.

1.2. Yeni Kurumsal Kuram

Yabancı sermayeli örgütlerle kurulan alıcı-tedarikçi ilişkilerini ifade eden dikey kanallarla gerçekleşecek yerel örgütlere verimlilik, yenilikçilik ve uluslararasılaşma yayılımları ile ilgili yazındaki fikir ayrılıkları, yukarıda da özetlendiği üzere genellikle DYSY faaliyetlerini gerçekleştiren ÇUŞ'ların stratejik tercihleri, köken ülke gelişmişlikleri ve yerel örgütlerin teknolojik ve özümseme kapasiteleri gibi faktörler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak benzer DYSY faaliyetlerini çeken farklı ülkelerde gerçekleştirilen çalışmaların da farklı yayılım ve uluslararasılaşma sonuçları elde etmesi, ev sahibi ülke kurumsal çevre koşullarının hem alıcı-tedarikçi ilişkilerinin nasıl kurulduğu hem de ÇUŞ'lar tarafından bağlama aktarılan değerli teknolojik ve yönetsel bilginin yerel örgütler tarafından nasıl özümşenerek verimlilik, yenilikçilik ve uluslararasılaşma etkileri yaratacağı konusunda önemli bir belirleyici olabileceğini göstermektedir.

Örgüt teorileri alanında ekonomik araştırma çizgisine bir eleştiri olarak değerlendirilebilecek (Senge, 2013) yeni kurumsal kuram (Meyer ve Rowan, 1977; DiMaggio ve Powell, 1983; Scott, 1995), örgütleri içinde buldukları toplumsal ve sosyal bağlamın bir ürünü olarak görmektedir. Yeni kurumsal kurama göre kurumlar, örgütlerin yanıt verdiği farklı baskı mekanizmaları uygulayarak örgütlerin faaliyetlerini ve meşruiyet kazandıkları koşulları tanımlayan eylem alanları oluşturmaktadırlar (Meyer ve Rowan, 1977; Scott, 1995). Yeni kurumsal kuramın temel tezi göre örgütlerin yapı ve süreçleri, içinde buldukları kurumsal çevreye uyumlarıyla biçimlenmektedir (Özen, 2007; DiMaggio ve Powell, 1983;

Meyer ve Rowan, 1977). Kurumsal çevrelerine uyarak ortak baskılara cevap verip belirsizliği azaltmaya çalışan örgütler (DiMaggio ve Powell, 1983), teknik gerekliliklerin ötesine geçerek gömülü oldukları sosyal çevre içerisinde meşruiyet kazanmalarını sağlayacak faaliyetlerde bulunmaktadır (Meyer ve Rowan, 1977; Scott, 1995; Kostova vd., 2020). Bu durum aynı sosyal ve kurumsal baskılara cevap vermeye çalışan örgütlerin giderek eşbiçimli hale gelmelerine neden olmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1983).

Kurumları sınıflandırmak için çeşitlin formlar geliştirilmesine rağmen sosyoloji ve örgüt disiplininde en sık kullanılan (örneğin, Busenitz vd., 2000; Ahlstrom ve Bruton, 2010; Kostova ve Roth, 2002) sınıflandırma Scott (1995)'in düzenleyici, normatif ve bilişsel kurum sınıflandırmasıdır. Bu çalışmada da Scott (1995)'in kurum sınıflandırması referans alınmaktadır.

Düzenleyici kurumsal çevre bireysel davranışı etkileyen yasalar, politikalar, kural ve prosedürleri temsil etmektedir (Scott, 1995; Stenholm vd., 2013). Buna göre düzenleyici boyut, kurallar oluşturma, başkalarının kendine uygunluğunu denetleme ve gelecekteki davranışları etkilemek amacıyla yaptırımları ve cezaları kullanma kapasitesini içermektedir (Scott, 1995). Zorlayıcı bir mekanizma (DiMaggio ve Powell, 1983) kullanan bu boyut, meşruiyetin temeline yasal yaptırımları yerleştirmektedir (Scott, 1995).

Kurumların bir diğer boyutu ise hedefleri ve onları takip etmek için uygun yolları tanımlayan *normatif sistemlerdir* (Scott, 1995). Normatif sistemler gayriresmi normları, standartları, davranışı yönlendiren rolleri, tabuları, gelenekleri ve davranış kurallarını içermektedir (North, 1990; Scott, 2001). Bu sistemler sosyal olarak paylaşılır; bireyler tarafından içselleştirilerek aktarılırlar (Kostova, 1997; Kostova ve Roth, 2002). Normatif boyutun bileşenleri insan davranışını nadiren sorgulanan bir arka plan etkisiyle dışa vurmaktadır (Hofstede, 1980). Normatif boyuta göre aktörler dar tanımlanmış kişisel çıkarlarına hizmet ettiği için değil, toplumsal beklentilere cevap verebilmek için uygulamaları benimsemekle yükümlüdürler (Scott, 1995).

Kurumların bilişsel boyutu ise bir topluluktaki bireylerin bilgi ve yeteneklerini temsil etmektedir (Gomez-Haro vd., 2011). Kurumsal çevrenin bilişsel boyutu gerçekliğin doğası ve bireylerin bilgiyi yorumlamadaki bilişsel çerçevelerini temsil etmekte ve bireyler arasında benimsenen ve paylaşılan ortak yorum ve referanslara dayalı bir meşruiyet sağlamaktadır (Scott, 1995). Bilişsel kurumlar ayrıca geleceğin algıları ve şu andaki eylemleri yönlendiren paylaşılan inanç sistemleri ve beklentileri ifade etmektedir (Christensen vd., 1997).

1.3. Normatif Kurum Olarak Uluslararası Meta Standartlar ve DYSY Yayılımları

Kurumsal çevrenin normatif ve bilişsel boyutları düzenleyici boyuta kıyasla etkileri daha az belirgin ve bu nedenle ölçümleri daha zor olarak değerlendirilmektedir (Munir, 2002). Buna bağlı olarak, DYSY yayılımları yazınında kurumsal çevrenin bilişsel ve normatif boyutları genellikle göz ardı edilmektedir. Buna rağmen, kurumların hem normatif hem de bilişsel boyutları, özellikle dikey DYSY yayılımlarını temsil eden alıcı-tedarikçi bağlan-

tlarında hem ilişki örüntülerini hem de bu ilişkiler sayesinde pazara sunulan değerli teknolojik ve yönetsel bilginin yerel örgütler tarafından içselleştirilme yeteneklerini önemli ölçüde yönlendirebilmektedir (Lane, 1997; Schmitz ve Knorrington, 2000). Bir örgütsel alandaki gayriresmi normları, davranışı yönlendiren rol ve kuralları, standartları ve gelenekleri içeren kurumların normatif boyutu (North, 1990), işlerin nasıl yapılması gerektiğini belirterek, örgütsel alanda birey ve örgütler tarafından sosyal olarak benimsenerek kurumsallaşmaktadır.

Normatif kurumsal çevrenin önemli bir unsurunu oluşturan ve bu çalışmanın da odak noktalarından birisini temsil eden sektörel ve uluslararası meta standartlar, alıcı-tedarikçi ilişkilerinde önemli etkiler yapabilmektedir. Özellikle ÇUŞ'ların müşteri, yerel örgütlerin tedarikçi konumunda buldukları geriye doğru dikey bağlantılarda örgütler tarafından destek ve meşruiyet kaynağı olarak görülen standartlar (Dahl ve Hansen, 2006), yerel tedarikçilerin yabancı sermayeli müşterilere eşbiçimci olmalarını teşvik ederek DYSY yayılımlarını yönlendirebilmektedir. Ayrıntılı standartlar ve bu standartlara uyumun sektörel norm haline geldiği örgütsel alanlarda, yerel örgütlerin operasyonel gerekliliklerin ötesinde, standartlara kurumsal baskılara cevap verebilmek adına uyum sağlamaları (Boiral, 2012; Laskurain-Iturbe vd., 2020), yabancı müşteriler ve yerel tedarikçiler arasındaki bilgi ve güç asimetrisini azaltarak (Terlaak ve King, 2006) yerel örgütlerin DYSY yayılımlarının olumlu etkilerini yakalama olasılıklarını artırabilmektedir. Bunun da ötesinde, standartlar ve standart kaynaklı denetimlere uyum sayesinde, güçlü ÇUŞ'ların gözündeki meşruiyetleri yükselen yerel tedarikçilerin (Dahl ve Hansen, 2006) yabancı sermayeli örgütlerin tedarik zinciri yapılanmalarında kendilerine yer bulması ve hatta ÇUŞ'lar tarafından kendi çıkarlarını maksimize edebilmek adına uluslararasılaşmalarının teşvik edilmesi daha muhtemeldir.

ÇUŞ'lar faaliyet gösterdikleri ülkelerde tedarik ağlarına kurarken, özellikle uzun vadeli ve güvene dayalı ilişkileri gerektiren sektörlerde normatif olarak kendilerine yakın hissettikleri tedarikçilerle iş yapma eğilimi gösterebilmektedirler. Ülkelere özgü kurumsal bağlamın özelliklerini taşıyan örgütler arasındaki kurumsal mesafe, hem dışsal bilginin tanımlanarak içselleştirilmesini zorlaştırabilmekte (Kostova ve Zaheer, 1999; Kostova, 1997) hem de yabancı sermayeli müşterilerin yerel tedarikçilere güvenini azaltarak (Cullingworth, 1992) kurulan dikey bağlantıların düzeyini kısıtlayabilmektedir. Böylesi bağlamlarda, kurulan alıcı-tedarikçi ilişkilerin düzeyi sınırlanacağı için değerli teknolojik ve yönetsel bilgi yabancı sermayeli örgütler tarafından pazara sunulsa bile yerel örgütler bu sınırlı etkileşim nedeniyle kendi verimlilik, yenilikçilik ve uluslararasılaşmaları konusunda önemli kazanımlar elde etmekten uzaklaşabileceklerdir. Dahası, böylesi bağlamlarda yabancı sermayeli örgütler kendi tedarikçilerini örgütsel alana taşıyarak yerel örgütlerin pazardan dışlanmasına ve dolayısıyla olumsuz yayılım etkilerinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedirler. Buna karşın, bir örgütsel alanda kurumsallaşmış standartların varlığı, yabancı sermayeli müşterilerin normatif eşbiçimcilik baskılarına cevap verebilen yerel örgütlerin DYSY yayılımlarının olumlu etkilerini yakalama olasılıklarını güçlendirebilmektedir. Normatif bir kurum olarak gelişen standartların eşbiçimcilik baskılarıyla yayılması, özellikle daha az gelişmiş kurumsal bağlamlarda çok daha hızlı olabilmektedir (Judge vd., 2010).

Uluslararası meta standartların gerek alıcı-tedarikçi ilişkileri gerekse eşbiçimcilik mekanizmalarında oynadığı rollerden yola çıkarak ele alınan kurumsal bağlamı derinlemesine inceleyerek dikey DYSY yayılımlarında standartların nasıl roller üstleneceğini anlayabilmek adına gerçekleştirilen nitel araştırma tasarımı ve bulguları izleyen bölümde tartışılacaktır.

2. ARAŞTIRMA TASARIMI

Bu çalışmada gerek giriş bölümünde gerekse kavramsal çerçeve bölümünde ayrıntılı bir şekilde sunulan araştırma sorunsalından yola çıkarak ele alınan kurumsal bağlamı derinlemesine inceleme fırsatı sunan nitel araştırma yöntemlerinden çoklu örnek olay desenini (Yin, 2009) benimsemenin önemli kazanımlar sağlayabileceği düşünülmektedir. Dikey DYSY yayılımlarının birçok faktöre duyarlı doğası ve bağlamın endemik yapısı dikkate alındığında birey ve örgütlerin gerçeğine inerek olguları onların gözünden resmetmek (Pratt, 2009) önem arz etmektedir. Bunun yanında daha önce bahsedildiği gibi, araştırmanın kuramsal çerçevesini temsil eden yeni kurumsal kuram ile nitel araştırma yöntemlerinin ortak metodolojik bakış açılarını temsil etmesi, yorumsamacı doğaları gibi nedenlerle nitel araştırma yöntemleri kullanmanın bu çalışma özelinde uygun olacağı düşünülmektedir.

2.1. Araştırmanın Bağlamı

Türkiye Otomotiv Sanayii, genellikle gelişmiş ülke kökenli birçok ana sanayii örgütünü bünyesinde barındırmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren 21 ana sanayii üretici örgütten yalnızca 5 tanesi yüzde yüz yerli sermayelidir. Söz konusu yerel örgütlerin ise ticari araç ve tarım araçları üretiminde yoğunlaştıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle dünya otomotiv sanayiinin öncü ürünü olan binek otomotiv üretiminin tamamen yabancı sermayeli örgütlerin hakimiyetinde olduğu söylenebilmektedir. Otomotiv tedarik sektöründe ise Taşıt Araçları Tedarik Sanayicileri Derneği (TAYSAD)'ne üye 460 tedarikçi örgütün yalnızca %25'lik kısmı yabancı sermayelidir (www.taysad.org.tr). Bu anlamda Türkiye otomotiv sanayiini, yerel örgütlerin tedarikçi, yabancı sermayeli örgütlerin ise müşteri konumunda oldukları geriye doğru dikey DYSY yayılımlarını incelemek adına önemli bir araştırma sahası olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu çalışmada, DYSY yayılımı yazımında göz ardı edilen yerel örgütlere odaklanıldığı için otomotiv tedarik sanayii bağlamından ayrıntılı olarak bahsetmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Otomotiv sanayii tedarik yapılanması diğer sektörlerle kıyasla oldukça hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Hiyerarşinin en üstünde ana sanayii müşterileri için orijinal ekipman üretimi gerçekleştiren OEM'ler yer alırken, bir alt basamakta OEM'ler için otomotiv komponenti üreten TIER 1 örgütler, sonrasında TIER 1 ve OEM'ler için parça, gövde kalıp gibi ürünler üreten TIER 2 örgütler ve hiyerarşinin en alt basamağında ise yalnızca otomotiv sanayii değil, birçok farklı sektör için hammaddeler üreten TIER 3 örgütler yer almaktadır. Söz konusu hiyerarşik tedarik zinciri yapılanması dikey DYSY yayılımları konusunda sektörün ayrıcalıklı bir yeri olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, OEM ve TIER 1 örgütler

yabancı sermayeli ana sanayii örgütleriyle doğrudan alıcı-tedarikçi ilişkileri geliştirip işbirliği yapma fırsatı bulabilirken, TIER 2 ve TIER 3 örgütler için söz konusu fırsatlar ortaya çıkmamaktadır. Dahası, OEM ve TIER 1 pozisyonunda konumlanan yerel tedarikçi örgüt sayısı oldukça sınırlıdır. Başka bir ifadeyle dikey DYSY yayılımlarının ortaya çıkabilmesi için önemli fırsatlar barındıran OEM ve TIER 1 pozisyonlarında genellikle yabancı sermayeli tedarikçiler konumlanırken, yerel örgütler ise ilişkilerin oldukça kısıtlı kaldığı TIER 2 ve TIER 3 pozisyonunda yer almaktadırlar.

2.2. Örnek Olaylar ve Saha Çalışması

Çoklu örnek olay deseninin benimsendiği bu çalışmada yedi yerel tedarikçi örgüt örnek olay olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Yukarıda sunulan tedarik sanayiinin çeşitliliğini yansıtabilmek adına maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminde göre örnek olaylar belirlenmiştir. Buna göre, örnek olaylar belirlenirken tedarik zincirinin her bir basamağı için bir örnek olay araştırmaya dahil edilmiştir. Bir diğer çeşitlilik olan müşteri örgütün köken ülkesi dikkate alınarak farklı köken ülke örgütlerinin tedarikçisi olan örnek olaylarda temsil edilmiştir. Söz konusu kriterleri temsil edebilecek birçok yerel tedarikçi örgüt bulunmasına karşın, gerçekleştirilen ön saha çalışmasında oluşan izlenimler örnek olayların belirlenmesi hususunda önemli faydalar sağlamıştır.

Seçilen bu örnek olaylar genel olarak tanıtılacak olursa, ÖO1, ÖO2, ÖO5, ÖO6 ve ÖO7 60'lı yılların sonunda kurulan görece köklü örgütlerken, ÖO4, 1988 ve ÖO3 1995 yılında kurulan daha genç tedarikçi örgütlerdir. Tüm örgütler otomotiv tedarik sanayiinin kümelendiği Doğru Marmara kümelenmesinde faaliyet göstermektedirler. ÖO6 ve ÖO7 hem OEM hem de TIER 1 tedarikçi pozisyonunda faaliyet gösterirken, ÖO1 TIER 1, ÖO2 ve ÖO4 TIER 2 pozisyonunda tedarikçilik yapmaktadırlar. ÖO3 ise hem TIER 1 hem de TIER 2 olarak faaliyetlerini sürdürürken, yalnızca ÖO5 aftermarket üretimi yapmaktadır. Bu örgütlerden ÖO2 ve ÖO6 yalnızca Avrupa merkezli ana sanayii örgütleriyle alıcı-tedarikçi ilişkisi geliştirirken diğer örnek olaylar ABD, Avrupa ve Uzak Doğulu örgütler için tedarik faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. ÖO1, ÖO2, ÖO5 ve ÖO6 kurucu aile bireylerinin örgüt yönetiminde yüksek oranda söz sahibi oldukları *aile şirketleridir*. Bu örgütlerden ÖO5, örnekleme hisseleri borsada işlem gören tek örgüt olarak dikkat çekmektedir. Araştırmaya dahil edilen örnek olaylardan ÖO7 ve ÖO4 çeşitli ülkelerde yurtdışı yatırım faaliyeti gerçekleştirirken, diğer örnek olayların uluslararasılaşma faaliyetleri ihracat ile sınırlı kalmaktadır. Yurtdışı yatırım faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği ÖO7'nin ayrıca Bulgaristan'da faaliyet gösteren bir Ar-Ge merkezi de bulunmaktadır. Tüm örnek olaylar, otomotiv sanayii için önemli bir meta standart olan IATF 16949 standart belgesine sahiplerdir.

Araştırmanın ön saha çalışmasında yaklaşık 260 yerel tedarikçi örgütle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yukarıda belirtilen kriterleri sağladığı düşünülen 16 örgüt ile iletişime geçilmiş, bu örgütlerin 4'ü yoğunlukları nedeniyle çalışmaya katılmak istememiş, 2 yöneticiye ulaşılamamış 2 yönetici ise araştırmaya katılmak istemediklerini bildirmişlerdir. Kalan 8 yerel tedarikçi örgüt ile ortalama 90 dakika süren mülakatlar gerçek-

leştirilmiştir. Gerçekleştirilen ilk görüşme pilot çalışma olarak değerlendirilmiş olup söz konusu örgütün verilerine araştırmada yer verilmemiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çoklu örnek olay çalışmalarında inandırıcılığı artırabilmek adına görüşme, gözlem ve dokümanlardan oluşan farklı veri kaynaklarının birlikte kullanılması önerilmektedir (Yin, 2009). Bu araştırmada da öncelikli veri kaynağı olarak görüşme notları kullanılmış, bunun yanında araştırmacıların gerek otomotiv sanayiinde geçirdikleri 1,5 yıllık saha deneyimleri gerekse görüşmeler esnasındaki izlenimleri gözlem notu olarak diğer veri kaynağını oluşturmuştur. Ayrıca, örnek olayları oluşturan örgütlere ait çeşitli ikincil veri kaynakları (kurumsal internet sayfaları, sektör dergileri, yerel ve ulusal gazete haberleri vb.) da araştırmaya dahil edilmiştir².

Farklı kaynaklardan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve öncelikle iki farklı araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlama işlemleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ayrı ayrı gerçekleştirilen kodlama işlemleri karşılaştırılmış ve kodlayıcılar arasındaki uyum düzeyleri %78 olarak tespit edilmiştir. Uyum sağlanamayan %22'lik kısım konusunda ise daha sonra kodlayıcılar bir araya gelmiş, yapılan tartışmalar ışığında uzlaşma sağlanmıştır. Kodlama tekniklerinden “anlam kodlama” tekniğinin tercih edildiği süreçte kodlar tümevarımsal bir yöntemle veri setlerinden çıkarılmıştır. Bu süreçte MAXQDA 2020 Nitel Veri Analizi paket programından yararlanılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere çalışmanın analiz sürecinde farklı veri kaynakları ve veri toplama yöntemleri birlikte kullanılarak elde edilen bulgular teyit edilmiştir. Elde edilen bulgular genel hatlarıyla katılımcılara sunulmuş ve geçerlilikleri hakkında geri dönüşler alınmıştır. Bunun yanında bağlamın çeşitliliği yansıtabilecek düzeyde farklı örgütlerden toplanan veriler farklı araştırmacılar tarafından bağımsız olarak kodlanmış ve kodlayıcılar arasında yüksek düzeyde uyum sağlanmıştır. Araştırmanın *inandırıcılığı* konusunda önemli olan bu hususların yanı sıra, araştırmacıların odaklanılan fenomeni kendi bağlamı olan Türkiye otomotiv sanayiinde yaklaşık 1,5 yıllık bir süreçte gözleme ve deneyimleme şansı bulduklarını da hatırlatmak gerekmektedir.

3. UYGULAMA

Örnek olayların her biri için gerçekleştirilen analizler otomotiv sanayiinde alıcı-tedarikçi ilişkisi örüntülerini yönlendirerek DYSY yayınlarını etkileyen önemli bir kurumsal çevre faktörü olarak standartların ön plana çıktığını göstermektedir. Bu tema standartların kapsamı, standart kaynaklı denetimler, müşterilerin standartları ve standartları algılama biçimi olarak adlandırılan 4 ayrı kodun birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu kodların örnek olaylar içerisinde yer alan ifadelerde ne sıklıkla yer aldığı Tablo 1’de gösterilmektedir.

² Verilerin toplanmasından önce Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu’ndan E-82554930-050.02.04-124355-726 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Tablo 1: Kodların Örnek Olaylara Göre Dağılımı

Standartlar ^a		Ö01	Ö02	Ö03	Ö04	Ö05	Ö06	Ö07
Kod 1	Standartların Kapsamı	3	5	2	2	-	3	4
Kod 2	Standart Kaynaklı Denetimler	1	4	1	1	1	2	2
Kod 3	Müşterilerin Standartları	2	3	1	-	-	1	1
Kod 4	Standartları Algılama Biçimi	1	1	-	-	1	-	4

^a Tabloda yer alan sayılar, ilgili kodlara dair ifadelerin örnek olaylar içerisindeki sıklıklarını göstermektedir.

Bir kurumsal bağlamdaki aktörlere belirli durumlarda ne yapacaklarını bildiren kural-ları ifade eden standartlar (Brunsson, 2000), kurumsal çevrenin normatif boyutunun önemli bir unsurunu temsil etmektedir (Scott, 1995; 2001). Açık bir kaynağa sahip olmaları bakımından normlardan farklılaşan standartlar, aynı zamanda zorunlu olmamaları yani örgütler tarafından gönüllü benimsenmeleriyle talimatlardan da farklılaşmaktadır (Dahl ve Hansen, 2006). Standartlara uyumun sonucu elde edilen kalite sertifikaları, örgütlerin rasyonelleştirilmiş üretim süreçleri oluşturmalarına katkı sağlayarak (Guler vd., 2002) onlar için önemli bir meşruiyet kaynağı işlevi görebilir (Dahl ve Hansen, 2006). Çünkü yeni kurumsal kurama göre örgütler ve örgütlerin uygulamaları kurumsal bağlama yerleşiktir (Scott, 1995; Dimaggio ve Powell, 1983) ve örgütler, meşruiyet sağlayabilmek için bu bağlamın kurallarına uymaktadırlar (Scott ve Meyer, 1991).

Standartlar, bir kurumsal bağlamda standartların kaynağı ve ilk benimseyenleri olan başarılı örgütlerin diğer örgütler tarafından taklit edilmesiyle (öykünmecî eşbiçimcilik) yayılmaktadır (Berry ve Berry, 2018; Dahl ve Hansen, 2006). Aynı zamanda standartların kaynağı pozisyonundaki güçlü örgütler, alıcı-tedarikçi ilişkileri kurdukları tedarikçilerini, söz konusu standartlara uymaları yönünde zorlayabilmektedirler (Henning, 2000; Arias ve Guillen, 1998; Dimaggio ve Powell, 1983). Normatif bir kurum olarak gelişen standartların öykünmecî veya zorlayıcı eşbiçimcilik yoluyla yayılması, özellikle daha az gelişmiş kurumsal bağlamlarda çok daha hızlı olabilmektedir (Judge vd., 2010). Kısacası, gelişmekte olan ülke yerel örgütleri uluslararası meta standartları belirsizlikle baş edebilmek için daha hızlı benimseme eğilimi göstermektedirler. Çünkü bu örgütlerin kendi standartlarını oluşturabilecek kapasiteleri her zaman olmamaktadır. Aynı zamanda gelişmekte olan ülke yerel örgütleri, alıcı-tedarikçi ilişkisi kurdukları çokuluslu örgütlerle aralarındaki asimetrik gücün bağlayıcılığıyla, onların zorlamalarına daha yoğun maruz kalmaktadırlar.

Çeşitli eşbiçimcilik kanallarıyla yayılan ve önemli bir meşruiyet kaynağı olarak algılanan uluslararası meta standartlar, DYSY yayımları için farklı şekillerde önemli olabilir. Bilindiği üzere olumlu DYSY yayımlarının ortaya çıkabilmesi için yerel örgütler belirli düzeyde kapasiteye ihtiyaç duymaktadırlar. ISO 9000 ailesi gibi uluslararası meta standartlar, gelişmekte olan ülke yerel örgütlerinin yalnızca nihai ürün kalitesine değil, süreçlerinin de iyileştirmesine kılavuzluk ederek kapasitelerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Dahası bu tür standartlara uyum alıcı-tedarikçi ilişkileri, bilgi ve

insan sermayesi ve genel kalite düzeyi gibi teknik faydalar da sağlayabilmektedir (Rao vd., 1997).

Uluslararası meta standartlar ayrıca DYSY yayılımlarının merkezinde yer alan alıcı-tedarikçi ilişkilerinde çokuluslu yabancı müşterilerin tedarikçi tercihlerini etkileyerek yayılımları önemli ölçüde yönlendirebilmektedir. ÇUŞ'lar faaliyet gösterdikleri ev sahibi ülkelerde tedarik ağlarını kurarken hem tedarikçilerin uyması gereken belirli standart ve prosedürleri belirlemede (Gereffi, 1993; Arias ve Guillen, 1998) ve bu yönüyle standartlaştırma kurumu olarak görev almakta hem de kendi çıkarlarını maksimize edebilmek ve ürün güvenliğini sağlayabilmek adına meta standartlarla sertifikalanmış tedarikçilerle çalışma eğilimi göstermektedirler (Cullingworth, 1992). Böylece standartlar yalnızca teknik faydalarıyla değil DYSY yayılımlarının en önemli belirleyicisi olan alıcı-tedarikçi ilişkisi örüntülerini yönlendirmesiyle de DYSY yayılımlarını etkileyebilmektedir. Yukarıda bahsedilen nedenlerle hem operasyonel gereklilikler hem de kurumsal ve ticari baskılara cevap vererek meşruiyet kaynağı olarak görülen meta standartların (Boiral, 2012; Laskurain-Iturbe vd., 2020), DYSY yayılımı sürecinde hangi yönde ve nasıl etkili olacağını daha iyi anlayabilmek için kurumsal bağlamın belirleyicilerinden bahsetmek uygun olacaktır.

Küresel ölçekte otomotiv sanayi hem karmaşık tedarik zinciri yapılanması (Laskurain-Iturbe vd., 2020) hem de alıcı-tedarikçi ilişkilerinde yüksek düzeyde bilgi ve güç asimetrisiyle karakterizedir. Bir otomotiv ana sanayi örgütü, nihai ürünü elde edebilmek için farklı düzeylerde faaliyet gösteren onlarca tedarikçiden gelen ve önceden belirlenmiş standart ve referanslarla üretilmiş parçaları uyumlu bir şekilde birleştirmektedir. Bağlamın bu yapısı, yüksek düzeyde ayrıntılandırılmış standartların varlığını ve bu standartlara tedarik zincirinin tüm katmanlarında uyumu bir norm haline getirmektedir.

Otomotiv sanayinde baskın iki uluslararası meta standart bulunmaktadır. Bunlardan ilki kalite yönetimi için dünya çapında en popüler standart olan ISO 9001'dir. Her sektör ve büyüklükteki örgüt için tasarlanan ISO 9001 standardı (Franceschini vd., 2018 Magd, 2008), bu genişliği ve spesifiklikten uzaklığı nedeniyle (Casadesús ve Karapetrovic, 2005) bazı sektörlerin özel ihtiyaçlarını karşılayamadığı yönünde eleştirilmektedir (Laskurain-Iturbe vd., 2020). Bu nedenle, çeşitli sektörler için daha kapsamlı ve spesifik meta standart ihtiyacına yönelik yeni standartların geliştirildiği görülmektedir. Söz konusu bu sektörel meta standartların başında ise IATF 16949 standartları gelmektedir (Liu, 2009; Laskurain-Iturbe vd., 2020). Sektörün ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ISO 9000 standartları ailesini temel alarak sektörün öncü örgütleri ve kurumları tarafından geliştirilen IATF 16949³ standartları, ISO 9001 standartlarından daha güçlü bir meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlarda örnek olay olarak seçilen örgütlerin yöneticilerinin çoğu, bu iddiayı destekler nitelikte vurgular yapmaktadırlar. Örneğin;

³ ISO 9001 sistemini temel alan ve Otomotiv üreticilerinin özel isteklerini tanımlayan IATF 16949 standartları, Ford, GM ve Chrysler tarafından hazırlanan QS 9000, Alman VDA, Fransız EAFQ ve İtalyan AVSQ standartlarını kapsamaktadır (www.iso.org).

ISO 9001 testleri çocuk oyuncuğu. Bizim uygulamak zorunda olduğumuz IATF 16949 standartları...Bizde proje geliştirmenin detaylı standartları var Avrupa Birliğinin koyduğu, otomotiv sektörünün yürüttüğü bir standart. Önceden ISO 9001'de standartlar sadece ürünün kalitesini tarif ederdi. Ama şimdi çok daha kapsamlı, sizin yönetim modelinizi de tarif ediyor. Mesela denetçi geliyor bana 5 yıllık gelişme planı yaptın mı? Evet diyorum, ciromuz böyle olacak, karımız böyle olacak, diye 5 yıllık perspektif, bir bilanço gösteriyoruz. Böyle olacak diyoruz. Peki diyor, risk analizi yaptınız mı? Evet risk analizi yaptık. Yani 16949 standartları oldukça kapsamlı, ISO 9001 gibi değil (ÖO2).

Siz de biliyorsunuzdur, 16949 grubu standartlar, çok kapsamlı standartlar. Çevreye zarar vermediğinize dair birtakım standartlara riayet etmeniz gerekir. Bunlar, olmazsa olmaz uyanız gereken standartlar, asgari şartlar (ÖO7).

Şimdi otomotiv sanayinde çalışabilmeniz için zaten biliyorsunuzdur; 16949 standartlarına ve denetimine tabi tutuluyorsunuz. Bu standartlar ISO 9001 gibi değil, çok sıkı denetlenir, sertifikayı alabilmek çok daha zordur. İşin sadece teknik kısmını değil, ekonomik, sürdürülebilirlik, etik gibi kısımlarını da tarif eder (ÖO6).

Otomotiv sanayi bağlamında yaygın olarak uygulanan ve daha kapsamlı ve spesifik olmasıyla ISO 9001 yerine tercih edilen IATF 16949 standartlarının varlığı, yerel tedarikçiler için en iyi uygulama referansı sunarak teknik kapasitelerinde artışa neden olabilmektedir. Bu standartlara uyumun sayesinde üretimde kayıpların önüne geçebilen yerel tedarikçiler, verimliliklerinde iyileştirme ve standartların gereği olarak uzun vadeli planlar oluşturarak belirsizliğe cevap verebilme imkânı bulabilirler. Yukarıdaki söylemler birlikte incelendiğinde, özellikle IATF 16949 standartları yerel örgütler tarafından otomotiv sanayinde uyulması zorunlu bir uygulama, standartlara uyumun sonunda elde edilen 16949 sertifikası ise otomotivde iş yapabilmek için gerek duyulan bir işletme ruhsatı olarak algılanmaktadır. Daha önce vurgulandığı üzere, tanımı itibarıyla standartların benimsenmesi, örgütler tarafından gönüllülük esasına dayanmaktadır (Dahl ve Hansen, 2006). Ancak Türkiye otomotiv sanayinde yerel örgütler için özellikle IATF 16949 standartları, zorlayıcı eşbiçimcilik baskılarına cevap olarak benimsenmektedir. Aşağıdaki vurgular, bu standartlara uymayan ve IATF 16949 sertifikası olmayan tedarikçilerin otomotiv ana sanayi müşterileriyle veya onların OEM'leriyle iş yapmanın mümkün olmayacağı yönündedir;

Otomotiv sanayinde karşılamamız gereken ayrıntılı standartlar var, ISO 9001 gibi, IATF 16949 gibi. Özellikle IATF 16949 çok önemli. Bu belgesi olmayanla çalışmıyoruz. Zaten bizim bu belgemiz olmasaydı müşterilerimiz de bizimle çalışmazlardı. TIER 3'lerde belki bu belge istenmeyebiliyor ama diğer aşamalarda istenen bir belge (ÖO1).

Yani o standart 16949 belgesini almadan "ben otomotive iş yaparım" demek, affedersiniz Don Kişot'luk yapmak olur. Olmaz yani. O belgeyi alacaksınız, o belgenin gerekliliklerini yapacaksınız (ÖO2).

Türkiye otomotiv sanayinde ISO 9001 ve IATF 16949 gibi uluslararası, üçüncü taraflarca denetlenen meta standartların dışında tedarikçiler, bazı ana sanayi müşterilerinin kendi

özel standartlarını da uygulamak durumunda kalmaktadırlar. Uluslararası meta standartlar, genellikle 3 yıl geçerliliği olan, her yıl bağımsız bir denetçi tarafından denetimleri gerçekleştirilen ve karşılanması hem maddi hem de teknik anlamda zorlu olan standartlar olmasına rağmen, müşteriler tarafından talep edilen standartlar da yerel örgütler için bir o kadar külfetli olabilmektedir.

Gelip bir denetim yaparlar, o denetimde normal sertifika alırken o sertifika kuruluşu denetler ISO gibi IATF gibi, ama bir de sizinle çalışacak müşteri denetim yapıyor. Mesela şeye kadar inceliyorlar, etik değerleriniz var mı? Şu var mı? Bu var mı? (ÖO2).

Bazı otomotiv ana sanayi örgütlerinin kendi denetimleri, standartları var. Onlar sadece 16949'un denetleme mekanizmalarına bakmazlar. İşte FORD gibi F1 isteyen Q1 isteyen, yine DAİMLER gibi, onlar da F1'a doğru gidiyorlar kendi denetim sistemleri var (ÖO6).

Müşteriler tarafından talep edilen standartlar var. Bir, ürünün standardına yönelik sağlamanız gereken standartlar var bir de üretici olarak, otomotiv sanayinde olmak için yapmanız gereken standartlar var. Biliyorsunuz işte 16949 falan. Bir herkesin kabul ettikleri var, bir de bazı firmaların kendine özel sistemleri var. Renault'a giderseniz farklı bir sistemi vardır, Toyota'ya giderseniz farklı bir sistemi vardır...Mesela Renault daha bürokratik bir yapıdır, bir ürünü sokmak için en az belki iki klasör dosya hazırlamanız gerekir ürünle ilgili, ama içine baktığınızda da her şeyi incelemiştir. Olabilecek her olasılığı incelemiştir...Hatta bu altyapıya uygun organizasyon yapmanız gerekiyor (ÖO3).

Yukarıda özetlenen yönetici söylemleri değerlendirildiğinde yerel tedarikçiler, uluslararası meta standartların yanında alıcı-tedarikçi ilişkilerinde buldukları yabancı sermayeli ana sanayi müşterilerinin standartlarına ve denetimlerine de cevap vermek durumunda kalmaktadırlar. Hem uluslararası meta standartlar hem de müşterilerin özel standartları birlikte değerlendirildiğinde, olumlu DYSY yayılımlarını teşvik edebilecek birtakım olguların varlığından söz edilebilir. Öncelikle standartlar, ürün ve hizmetlerin homojen hale gelmesini sağlayarak standartlara uyum sağlayan yerel tedarikçiler ile yabancı sermayeli müşteriler arasındaki güven sorununu bir nebze de olsa azaltabilmektedir. Örgütler tarafından destek ve meşruiyet kaynağı olarak görülen ve benimsenen standartlar (Scott, 2008), Türkiye otomotiv sanayinde faaliyet gösteren yerel tedarikçiler tarafından çokuluslu müşteriler gözündeki meşruiyet sorunlarının üstesinden gelmekte önemli bir araç olarak görülmektedir. Bununla birlikte DYSY yayılımlarının gerçekleşebilmesi için yabancı ve yerel örgütler arasında yabancı sermayeli örgütlerin lehine bilgi ve teknoloji asimetrisi olması gerekmektedir (Meyer ve Sinani, 2009). Ancak söz konusu bilgi ve teknoloji asimetrisinin yüksek düzeyde olması, yerel ve yabancı sermayeli örgütler alıcı-tedarikçi ilişkilerine girseler bile yerel örgütlerin yabancı bilgiyi içselleştirebilecek kapasiteye sahip olamamasını gösterebilmektedir. Bu durum, potansiyel yayılım faydalarının yerel örgütler tarafından içselleştirilememesine neden olabilir.

Türkiye otomotiv sanayinde az sayıda ancak bilgi ve teknoloji düzeyi olarak çok güçlü yabancı ana sanayi müşterisi faaliyet gösterirken, uluslararası deneyimi, teknoloji ve Ar-Ge yapısı ve bilgi düzeyi olarak nispeten zayıf yerel örgütler faaliyet göstermektedir. ISO ve

IATF gibi uluslararası meta standartlar ve yabancı sermayeli müşterilerin özel standartları, alıcı-tedarikçi ilişkilerinde bilgi ve güç asimetrisini azaltıcı rol oynayarak (Terlaak ve King, 2006) tedarik zincirindeki aktörlerin ortak bir dil geliştirmesini sağlayabilir (Singh, 2014). Dahası, özellikle IATF 16949 standartları, tedarik zincirindeki kusurları, heterojenliği ve israfı azaltmaya yönelik önemli faydalarıyla yerel örgütlerin daha verimli çalışmasını teşvik edebilmektedir.

Önerme1: Ele alınan kurumsal bağlamda yerel örgütlerin eşbiçimci olması gereken standartların sayısı ve kapsamı arttıkça dikey DYSY yayılımlarının verimlilik boyutunda olumlu etkiler gösterme olasılığı yükselecektir.

DYSY yayılımları olgusunda yukarıda özetlenen teşvik edici etkilerine rağmen standartların varlığı örgütler tarafından içselleştirilerek kabul edileceğini garanti etmez (Brunsson ve Jacobsson, 2000). Standartların varlığının yanında, yerel örgütlerin standartları algılama biçimleri de DYSY yayılımlarını etkileyebilir. Aynı kurumsal bağlamda faaliyet göstermelerine rağmen örgütler, çeşitli arka plan etkileriyle aynı standartları farklı şekillerde yorumlayabilirler. Standartların algılama biçimlerindeki bu farklılıklar, potansiyel etkileri önemli ölçüde şekillendirebilir. Bazı örgütler standartları, otomotiv sanayinde faaliyette bulunmaya devam etmek için zorunlu olarak uygulanması gereken normlar olarak algılamaktadırlar. Örneğin ÖO1'in yöneticisi standartları, otomotiv sanayinde iş yapmak için uyulması gereken normlar, dahası bir kalkan olarak kullandıklarını ifade etmektedir.

Örgütsel düzeyde tam bir standart baskısı olmasa da sonuçta adamın istediği kalite ve fiyat şartlarına uymak çok önemli. Sen onun istediği parçayı istediği zamanda istediği, arzu ettiği fiyat ve kalitede verebiliyorsan gerisi sadece regülasyonlara uymak. 16949 gerekliliklerine uymak vs. Başka bir şey kalmıyor. Yani onların size uyguladığı denetimin boyutunu aslında siz belirliyorsunuz bu standartlara uyersanız, bu gereklilikleri yerine getirirseniz çok baskı da hissetmiyorsunuz (ÖO1).

Benzer şekilde ÖO6'nın yöneticisi, tedarik zinciri yapılanmasında müşterileri pozisyonundaki bir yerel örgütle ilgili gözlemlerini şu şekilde ifade etmektedir;

Örnek aldığımız firmalardan bir tanesi, Türkiye'deki sayılı firmalardan da bir tanesi. Şimdi dün o firmaya gittiğimizde şunu gördük. Orada ilk defa gördüğüm bir şey. O kadar dağınıktı ki firma, yani 5S'den eser yok, hat yapılanmaları bozulmuş, yani bundan 2 sene önce gittiğimizde o kadar düzenliydi ki, kendimize bir sürü örnek çıkarttık oradan, kendimize de mal edebiliriz diye. Bilerek şöyle bir soru sordum "en son ne zaman denetleme geçirdiniz ana sanayi firmasından?" diye, oradaki kaliteci arkadaşına bir soru sordum. Pandemi başlangıcından önceydi dedi, bir denetleme geçirdik dedi. Yani yaklaşık pandemiden önce, bir 4-5 ay önce denetleme geçirmişler, ondan sonra, normalde ana sanayi firmaları yaklaşık 6 ayda bir denetleme yapar. Denetleme geçirmedikleri için şu anda tüm standartlar, yapılanma çökmüş durumda (ÖO6).

Yukarıda sunulan örnekler birlikte değerlendirildiğinde, standartlara yönelik kabulün yalnızca normatif veya zorlayıcı baskıların sonucu olduğu durumlarda, standartlara uyumun daha önce belirtilen faydalarının sürdürülebilir olamayacağı, baskı mekanizmalarının

yıcı içerikleri barındırmaktadır. Bunun yanında IATF sertifikasını yenilemek bile en az 6 aylık bir denetim sürecini gerektirmektedir⁴. Uluslararası meta standartların bu kapsamlı denetimlerine neredeyse haftalık periyotlara varan şekilde uygulanan müşteri denetimleri de eklenince, standartlar yerel örgütler için önemli ölçüde kaynak ve zaman ayrılması gereken süreçlere dönüşebilmektedir. Standartlara ayrılan kaynak ve zamanın dışında, standartların hammaddeden kullanılacak makinalara, istihdam edilecek işgücünün nitelik ve niceliğinden yönetim yapısının nasıl olması gerektiğine kadar birçok konuyu barındırması, yerel örgütler için bir bağlayıcılık oluşturmaktadır.

Gerçekleştirilen görüşmelerde elde edilen izlenimler ve gözlemlerden yola çıkarak yoğun standartlara uyum otomotiv sanayinde bir işletme ruhsatı gibi algılandığı görülmektedir. Özellikle tedarik zincirinin TIER1 ve TIER2 gibi orta basamaklarında bu algı çok daha baskın şekilde ön plana çıkmaktadır. Onaylanmış tedarikçi konumundaki tüm yerel tedarikçiler, sahip oldukları kalite yönetim sertifikalarını (örneğin; ISO 9001, IATF 16949, F1, Q1) kurumsal internet sitelerinde sergilemektedirler. Görüşülen bazı yerel örgütlerin bu sertifikaları kampüslerinin en dikkat çekici yerlerinde, tanıtım afişlerinde ve hatta flama olarak kendi amblemlerinin yanında sergiledikleri de gözlenmiştir.

Kapsamlı ve çeşitli standartların varlığı, daha önce bahsedildiği üzere yerel örgütler için farklı nedenlerle verimlilik için teşvik edici olabilmektedir. Dahası, standartlara uyum ve sertifikalar sayesinde meşruiyet kazanan yerel örgütler hem ulusal hem de uluslararası arenada daha fazla sayıda ana sanayi müşterisiyle alıcı-tedarikçi ilişkisine girebilmektedirler. Bu çalışmanın örnekleminde yer alan ve ayrıca çalışmanın türetildiği TÜBİTAK projesi kapsamında incelenen tüm yerel örgütler, birden fazla ana sanayi müşterisiyle alıcı-tedarikçi ilişkisi kurmaktadır⁵. Bu çeşitlilik, zaten en az iki uluslararası meta standardı benimsemek için zaman ve kaynak harcayan yerel örgütlerin her bir müşteri için farklı standartlara da zaman ve kaynak ayırmasını gerektirmektedir. Bir yöneticinin söylediği gibi *“Aslında her bir otomotiv ana sanayi müşterisini başlı başına ayrı bir okul gibi düşünebilirsiniz. Hepsinin farklı bir yoğurt yeme şekilleri var, hepsinin uyanız gereken farklı standartları var”* (ÖO5). Otomotiv tedarik sanayinde faaliyet gösteren yabancı sermayeli örgütler ise genellikle (tedarik zincirinin üst basamaklarında konumlanmalarıyla paralel olarak) yalnızca bir veya aynı köken ülkenin birkaç ana sanayi müşterisiyle alıcı-tedarikçi ilişkisi kurmaktadır. Buna göre standartlar, yerel örgütler için verimliliği teşvik eden kurumsal çevre faktörü olarak gelişmesine rağmen, yenilikçilik konusunda benzer etkiler yaratmayabilir. Çünkü çeşitli kaynaklardan her bir standarda uyum göstermek yenilikçilik için kullanılabilecek zaman ve kaynakların standartlara aktarılmasına neden olabilmektedir.

Standartların yenilikçiliği kısıtlayıcı etkiye sahip olmasının bir diğer nedeni, müşteri tercihlerine yönelik bilişsel algılar olabilir. Örgütler mevcut sistem içinde sorunlarını çö-

⁴ Ayrıntılı bilgi için; <http://www.iatf16949.co.uk/>

⁵ Ayrıntılı bilgi için <https://taysad.org.tr/tr/uyelerimiz> adresindeki yerel örgütler, müşterilerine göre filtrelenerek incelenebilir.

zebildiklerine inandıkları sürece radikal yenilikleri gündemlerine bile almayarak mevcut yollar ve teknik yürüngeleri takip etmeye devam edebilirler (Dosi, 1982). Ayrıca müşteri tercihlerini verimli bir şekilde karşıladıklarını düşünen örgütler, benzer ürün ve süreçlere yatırım yapmaya devam etme eğilimindedirler (Christensen, 2013). Türkiye otomotiv sanayi bağlamında uluslararası meta standartlar ve müşteri standartlarına uyum sayesinde verimlilik artışı gösteren yerel örgütler hem yenilikçi ve uluslararası faaliyetlere ayrılması gereken zaman ve kaynağın standartlara ayrılmasıyla hem de mevcut sistem içerisinde sorunlarını çözerek verimli olabildiklerini gördükleri için yenilikçi ve uluslararası faaliyetlerini kısıtlayabilirler. Yukarıda sunulan bulgular ışığında, aşağıdaki önermenin geliştirilmesi uygun olacaktır;

Önerme 3. Ele alınan kurumsal bağlamda yerel örgütlerin eşbiçimci olması gereken standartların sayısı ve kapsamı arttıkça, kaynakları kısıtlı olan yerel örgütler için dikey DYSY yayılımlarının yenilikçilik ve uluslararasılaşma boyutunda olumsuz etkiler gösterme olasılığı yükselecektir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Alıcı-tedarikçi ilişkilerinde kurumsal çevrenin normatif unsurlarından birisini temsil eden standartların dikey DYSY yayılımları sürecinde nasıl etkilere neden olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada çoklu örnek olay yöntemi benimsenmiştir. İlgili yazında göz ardı edilen yerel örgütlere odaklanan çalışmada yedi otomotiv tedarik sanayii yerel örgütü araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular standartların dikey DYSY yayılımları sürecinde rollerine yönelik ilgi çekici argümanlar içermektedir.

Farklı kurumlar ve ana sanayii örgütleri tarafından istenilen ve yerel örgütler üzerinde önemli baskı mekanizmalarına neden olan standartlar, bu yönüyle alıcı-tedarikçi ilişkilerinin ne düzeyde geliştirileceği konusunda önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle otomotiv sanayii gibi uluslararası meta standartların ve müşterilerin kendi kalite standartlarının DYSY yayılımlarının olumlu mu yoksa olumsuz mu gerçekleşeceğini yönlendirmektedir. Söz konusu standartlara uyumun sonucunda elde edilen kalite belgeleri sektörde bir işletme ruhsatı olarak algılanıp zorlayıcı ve normatif eş biçimcilik baskılarıyla örgütsel alanda kurumsallaşmaktadır. Dahası standartlar, yayılımların verimlilik boyutunda farklı etkiler gösterirken, yenilikçilik ve uluslararasılaşma boyutlarında farklı etkilere neden olmaktadır. Sektörel standartlar gerek sağladığı meşruiyet gerekse üretim kayıplarının önüne geçmesiyle DYSY yayılımlarını verimlilik özelinde teşvik etmektedir. Elde edilen bu sonuç müşterilerin baskılarıyla benimsenen sektörel standartların tedarikçi örgütlere bir takım teknik faydalar sağlayacağını iddia eden öncül yazınla (örneğin, Ryan ve Evers, 2017; Boiral ve Roy, 2006) tutarlılık göstermektedir. Ancak hem sektörel hem de müşteri örgütlerin kendi standartları ve standart kaynaklı denetimlerin yoğunluğu, yerel örgütlerin yenilikçilik ve uluslararasılaşma için değerlendirebilecekleri kaynak ve zamanlarını kısıtlayarak DYSY yayılımlarının bu yöndeki etkilerini olumsuz şekilde yönlendirmektedir. Bunun yanında bazı yerel örgütlerin standartların faydalarına yönelik bilişsel kabul ve farkındalıklarının

gelişmediği ve buna bağlı olarak standartların sürdürülebilir katkılar sağlayamadığı ortaya çıkmaktadır. Standartlar konusu, bu çalışmada genel olarak normatif kurumsal çevre kapsamında ele alınmıştır. Türkiye otomotiv sanayii açısından değerlendirildiğinde sektördeki yerel örgütler arasında standartların temelini oluşturan normların henüz yeterince gelişmediği, bu normların yerel örgütler üzerinde güçlü bir eşbiçimcilik baskısı oluşturmaktan uzak olduğu ve genellikle standartların zorlayıcı eşbiçimcilik baskılarıyla benimsendiği görülmektedir. Standartlara yönelik uluslararası normların zayıf olması ve bu nedenle zorlayıcı eşbiçimcilik baskılarının güçlü etkiler yaratması, DYSY yayımlarının sürdürülebilir faydalar sağlamasında bir kısıt olarak değerlendirilmektedir. Ortaya çıkan bir diğer kısıt, otomotiv sanayii özelinde yerel örgütlerin eşbiçimcilik baskısı hissetmiş oldukları standartların genel olarak yabancı kurumlar tarafından geliştirilen standartlar olması, sektör özelinde yerel standartların ise mevcut olmamasıdır. Bu noktada yerel örgütler arasında standartların benimsenmesi ve buna yönelik normların oluşmasını sağlayacak mekanizmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Burada güçlü ve uluslararası geçerliliği olabilecek yerel standartların oluşturularak yerel örgütlerin standartlara yönelik farkındalıklarının geliştirilmesine yönelik mekanizmalar kastedilmektedir. Türkiye otomotiv yan sanayii bağlamında elde edilen bu sonuç standartlar ve DYSY yayımlarını bir arada ele alması bakımından standartlar odağında geliştirilen öncül yazından farklılaşmaktadır.

DYSY yayılımı yazının kurumsal bağlamın dinamiklerine gösterdiği kısıtlı ilgiye paralel olarak standartları da göz ardı etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Genellikle endüstri temelli yaklaşımı merkezine alan ve sektörel standartlara odaklanan az sayıdaki çalışmanın ise sektördeki egemen standart uygulamaların örgütlerin yalnızca verimlilikleri üzerine etkilerine odaklandıkları söylenebilmektedir. Mevcut çalışmada standartların, kurumsal bağlamın dinamiklerine duyarlı bir şekilde DYSY yayımlarının bağlantı kurma ve teknik/yönetimsel destekler mekanizmaları konusunda önemli belirleyici etkiler yarattığına dair elde edilen bulgular, söz konusu yazında standartların daha fazla sayıda araştırmaya konu olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Kurumsal bağlamın önemli bir boyutunu temsil eden standartların bu nedenle, yayılım yazınındaki heterojen bulguların nedenlerine ve buna koşut olarak süregelen tartışmalara ışık tutabilme potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışma, geniş kapsamlı bir projeden üretilen spesifik bir bakış açısını içermektedir. DYSY yayımlarının etkilerini geniş kapsamlı olarak değerlendirmek için farklı nicel ve nitel araştırma desenleriyle uygulanacak yeni araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu araştırmalarda Türkiye bağlamının özellikli yapısı ve örnek olay olarak alınan örgütlerin tedarik zincirindeki konumlarının farklı kurumsal çerçevelerle irdelenmesi yararlı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmı Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 22/04/2021 tarih ve E-82554930-050.02.04.124355-726 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Çalışmanın giriş ve literatür bölümü, verilerin toplanması, ampirik uygulamanın gerçekleştirilmesi ve sonuç bölümü her iki yazar tarafından eşit şekilde üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen SOBAG-117K787 no'lu, 1003 AR-GE projesi kapsamında hazırlanan "Dikey Yayınların Yerel Kurumsal Bağlamı: Türkiye Otomotiv Sanayii Örneği" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Yazarlar desteklerinden ötürü TÜBİTAK'a teşekkür etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahlstrom, D. & Bruton, G. D. (2010). Rapid Institutional Shifts and The Co-evolution of Entrepreneurial Firms in Transition Economies, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(3), 531-554.
- Aitken, B. J. & Harrison, A. E. (1999). Do Domestic Firms benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela. *American Economic Review*, 89(3), 605-618.
- Alcacer, J. & Chung, W. (2007). Location Strategies and Knowledge Spillovers. *Management Science*, 53(5), 760-776.
- Alfaro, L., Rodríguez-Clare, A., Hanson, G. H. & Bravo-Ortega, C. (2004). Multinationals and Linkages: An Empirical Investigation [with Comments]. *Economia*, 4(2), 113-169.
- Altomonte, C. & Pennings, E. (2009). Domestic Plant Productivity and Incremental Spillovers from Foreign Direct Investment. *Journal of International Business Studies*, 40, 1131-1148.
- Arias, M. E. & Guillen, M. F. (1998). The Transfer of Organizational Management Techniques Across Borders, *The Diffusion and Consumption of Business Knowledge*, içinde, (110-137). London: Macmillan.
- Asiedu, E. & Esfahani, H. S. (2001). Ownership Structure in Foreign Direct Investment Projects, *Review of Economics and statistics*, 83(4), 647-662.
- Berger, P. L. & Luckman, T. (1967). *The Social Structure of Reality*, Alien Lane.
- Berry, F. S. & Berry, W. D. (2018). Innovation and Diffusion Models in Policy Research. *Theories of The Policy Process*, 253-297.
- Boiral, O. (2012). ISO Certificates as Organizational Degrees? Beyond The Rational Myths of The Certification Process, *Organization Studies*, 33(5-6), 633-654.
- Bournakis, I., Christopoulos, D. & Mallick, S. (2018). Knowledge Spillovers and Output per Worker: An Industry-level Analysis for OECD Countries. *Economic Inquiry*, 56(2), 1028-1046.
- Brunsson, N. (2000). Standardization and Uniformity, N. Brunsson and B. Jacobsson (Ed.), *A World of Standards*, içinde, (138-151), Oxford: Oxford University Press.
- Buckley, P. J. & Casson, M. (1976). A Long-Run Theory of The Multinational Enterprise, *Future of The Multinational Enterprise*, içinde, (32-65). London: Palgrave Macmillan.
- Buckley, P. J., Clegg, J. & Wang, C. (2002). The Impact of Inward FDI on The Performance of Chinese Manufacturing Firms, *Journal of International Business Studies*, 33, 637-655.
- Buckley, P. J., Wang, C. & Clegg, J. (2007). The Impact of Foreign Ownership, Local Ownership and Industry Characteristics on Spillover Benefits from Foreign Direct Investment in China, *International Business Review*, 16(2), 142-158.
- Busenitz, L. W., Gomez, C. & Spencer, J. W. (2000). Country Institutional Profiles: Unlocking Entrepreneurial Phenomena, *Academy of Management Journal*, 43(5), 994-1003.
- Casadesus, M. & Karapetrovic, S. (2005). Has ISO 9000 Lost some of Its Lustre? A Longitudinal Impact Study. *International Journal of Operations & Production Management*, 25(6), 580-596.
- Caves, R. E. (1974). Multinational Firms, Competition, and Productivity in Host-country Markets. *Economica*, 41(162), 176-193.
- Chang, S. J. & Xu, D. (2008). Spillovers and Competition among Foreign and Local Firms in China, *Strategic Management Journal*, 29(5), 495-518.
- Chen, M. J., Su, K. H. & Tsai, W. (2007). Competitive Tension: The Awareness-motivation-capability Perspective, *Academy of Management Journal*, 50(1), 101-118.

- Christensen, C. M. (2013). *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, 1. Baskı, Harvard Business Review Press.
- Cullingworth, B. S. (1992). An Ambitious Quality Strategy, *ISO 9000 News*, 1(2), 7-8.
- Dahl, P. S. & Hansen, K. M. (2006). Diffusion of Standards: The Importance of Size, Region and External Pressures in Diffusion Processes, *Public Administration*, 84(2), 441-459.
- Demena, B. A. & van Bergeijk, P. A. (2019). Observing FDI Spillover Transmission Channels: Evidence from Firms in Uganda, *Third World Quarterly*, 40(9), 1708-1729.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2011). *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Sage.
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields, *American Sociological Review*, 147-160.
- Dosi, G. (1982). Technological Paradigms and Technological Trajectories: A Suggested Interpretation of The Determinants and Directions of Technical Change, *Research Policy*, 11(3), 147-162.
- Du, L., Harrison, A. & Jefferson, G. (2011). *Do Institutions Matter for FDI Spillovers? The Implications of China's Special Characteristics*, World Bank Policy Research Working Paper, 5757.
- Dunning, J. H. (2001). The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future, *International Journal of The Economics of Business*, 8(2), 173-190.
- Escobar Gamboa, O. R. (2013). Foreign Direct Investment (FDI) Determinants and Spatial Spillovers across Mexico's States. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), 993-1012.
- Franceschini, F., Galetto, M. & Mastrogiacomo, L. (2018). ISO 9001 Certification and Failure Risk: Any Relationship? *Total Quality Management & Business Excellence*, 29(11-12), 1279-1293.
- Gereffi, G. (1994). The Organization of Buyer-driven Global Commodity Chains: How US Retailers shape Overseas Production Networks, *Commodity Chains and Global Capitalism*, 95-122.
- Gómez-Haro, S., Aragón-Correa, J. A. & Cordon-Pozo, E. (2011). Differentiating The Effects of The Institutional Environment on Corporate Entrepreneurship. *Management Decision*.
- Guler, I., Guillén, M. F. & Macpherson, J. M. (2002). Global Competition, Institutions, and The Diffusion of Organizational Practices: The International Spread of ISO 9000 Quality Certificates, *Administrative Science Quarterly*, 47(2), 207-232.
- Hall, R. E. & Jones, C. I. (1999). Why do some Countries Produce so much more Output per Worker than Others? *The Quarterly Journal of Economics*, 114(1). 83-116.
- Han, J., Chen, Y. & Sun, H. (2021). Foreign Direct Investment Spillover Effect on China's Sustainable Development, *Ecological Chemistry and Engineering*, 28(1), 117-127.
- Henning, R. (2000). Selling Standards, *A World of Standards*, içinde, (114-124), Oxford: Oxford University Press.
- Heras-Saizarbitoria, I. & Boiral, O. (2015). Symbolic Adoption of ISO 9000 in Small and Medium-sized Enterprises: The Role of Internal Contingencies. *International Small Business Journal*, 33(3), 299-320.
- Hofstede, G. (1980). Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories apply Abroad? *Organizational Dynamics*, 9(1), 42-63.
- Huang, J. T. (2004). Spillovers from Taiwan, Hong Kong, and Macau Investment and from Other Foreign Investment in Chinese Industries. *Contemporary Economic Policy*, 22(1), 13-25.
- İlhan-Nas, T. & Şahin, F. (2018). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Kaynaklı Teknolojik Yayılımların Yerel Firmaların Uluslararasılaşma Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri, *YOAD Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 59-102.

- İlhan-Nas, T., Okan, T., Tatoglu, E., Demirbag, M. & Glaister, K. W. (2018a). The Effects of Ownership Concentration and Institutional Distance on The Foreign Entry Ownership Strategy of Turkish MNEs, *Journal of Business Research*, 93, 173-183.
- İlhan-Nas, T., Okan, T., Tatoglu, E., Demirbag, M., Wood, G. & Glaister, K. W. (2018). Board Composition, Family Ownership, Institutional Distance and The Foreign Equity Ownership Strategies of Turkish MNEs, *Journal of World Business*, 53(6), 862-879.
- İlhan-Nas, T., Okan, T. & Şahin, F. (2021). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Kaynaklı Teknolojik Yayılımların Türk İmalat Sanayiindeki Yerel Firmaların Yenilik ve Ar-Ge Gelişimleri Üzerindeki Etkileri*, TÜBİTAK 1003-Öncelikli Alanlar Ar-Ge Programı Projesi.
- Javorcik, B. S. (2004). Does Foreign Direct Investment increase The Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through backward Linkages, *American economic review*, 94(3), 605-627.
- Javorcik, B. S. & Spatareanu, M. (2008). To share or not to share: Does Local Participation matter for Spillovers from Foreign Direct Investment? *Journal of Development Economics*, 85(1-2), 194-217.
- Jude, C. (2016). Technology Spillovers from FDI. Evidence on The Intensity of Different Spillover Channels, *The World Economy*, 39(12), 1947-1973.
- Judge, W., Li, S. & Pinsker, R. (2010). National Adoption of International Accounting Standards: An Institutional Perspective, *Corporate Governance: An International Review*, 18(3), 161-174.
- Kostova, T. (1997). Country Institutional Profiles: Concept and Measurement, *Academy of Management Proceedings* 1, 180-184.
- Kostova, T. & Roth, K. (2002). Adoption of An Organizational Practice by Subsidiaries of Multinational Corporations: Institutional and Relational Effects, *Academy of Management Journal*, 45(1), 215-233.
- Kostova, T. & Zaheer, S. (1999). Organizational Legitimacy under Conditions of Complexity: The Case of The Multinational Enterprise, *Academy of Management Review*, 24(1), 64-81.
- Kostova, T., Beugelsdijk, S., Scott, W. R., Kunst, V. E., Chua, C. H. & van Essen, M. (2020). The Construct of Institutional Distance through The Lens of Different Institutional Perspectives: Review, Analysis, and Recommendations, *Journal of International Business Studies*, 51, 467-497.
- Krammer, S. M. (2015). Do Good Institutions enhance The Effect of Technological Spillovers on Productivity? Comparative Evidence from Developed and Transition Economies, *Technological Forecasting and Social Change*, 94, 133-154.
- Lane, C. (1997). The Social Regulation of Inter-firm Relations in Britain and Germany: Market Rules, Legal Norms and Technical Standards, *Cambridge Journal of Economics*, 21(2), 197-215.
- Laskurain-Iturbe, I., Arana-Landín, G., Heras-Saizarbitoria, I. & Boiral, O. (2021). How does IATF 16949 add Value to ISO 9001? An Empirical Study, *Total Quality Management & Business Excellence*, 32(11-12), 1341-1358.
- Lenger, A. & Taymaz, E. (2006). To innovate or to transfer? A Study on Spillovers and Foreign Firms in Turkey, *Journal of Evolutionary Economics*, 16, 137-153.
- Liu, C. H. (2009). Effect of ISO/TS 16949 on Six Sigma: The Empirical Case of Taiwanese Automobile and Related Industries, *Total Quality Management*, 20(11), 1229-1245.
- Liu, X., Siler, P., Wang, C. & Wei, Y. (2000). Productivity Spillovers from Foreign Direct Investment: Evidence from UK Industry Level Panel Data, *Journal of International Business Studies*, 31, 407-425.
- Magd, H. A. (2008). ISO 9001: 2000 in The Egyptian Manufacturing Sector: Perceptions and Perspectives, *International Journal of Quality & Reliability Management*.

- Markusen, J. R., Venables, A., Konan, D. E. & Zhang, K. H. (1996). A Unified Treatment of Horizontal Direct Investment, Vertical Direct Investment and The Pattern of Trade in Goods and Services, *NBER Working Papers*, 5696(3), 1-32.
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony, *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Meyer, K. E. (2004). Perspectives on Multinational Enterprises in Emerging Economies, *Journal of International Business Studies*, 35, 259-276.
- Meyer, K. E. & Sinani, E. (2009). When and Where does Foreign Direct Investment generate Positive Spillovers? A Meta-analysis, *Journal of International Business Studies*, 40, 1075-1094.
- Morales, H. F. & Moreno, R. (2020). FDI Productivity Spillovers and Absorptive Capacity in Brazilian Firms: A Threshold Regression Analysis, *International Review of Economics & Finance*, 70, 257-272.
- Munir, K. A. (2002). Being Different: How Normative and Cognitive Aspects of Institutional Environments influence Technology Transfer, *Human Relations*, 55(12), 1403-1428.
- Narula, R. & Driffeld, N. (2012). Does FDI cause Development? The Ambiguity of The Evidence and Why It matters, *The European Journal of Development Research*, 24, 1-7.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Orlic, E., Hashi, I. & Hisarciklilar, M. (2018). Cross Sectoral FDI Spillovers and Their Impact on Manufacturing Productivity, *International Business Review*, 27(4), 777-796.
- Özen, Ş. (2007). Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar, Ali Selami Sargut ve Şükrü Özen (Ed.), *Örgüt Kuramları*, içinde, (237-331), Ankara: İmge Yayınevi.
- Perri, A. & Peruffo, E. (2016). Knowledge Spillovers from FDI: A Critical Review from The International Business Perspective, *International Journal of Management Reviews*, 18(1), 3-27.
- Pratt, M. G. (2008). Fitting Oval Pegs into Round Holes: Tensions in Evaluating and Publishing Qualitative Research in Top-tier North American Journals, *Organizational Research Methods*, 11(3), 481-509.
- Qian, H. (2018). Knowledge-based Regional Economic Development: A Synthetic Review of Knowledge Spillovers, Entrepreneurship, and Entrepreneurial Ecosystems, *Economic Development Quarterly*, 32(2), 163-176.
- Rao, S. S., Ragu-Nathan, T. S. & Solis, L. E. (1997). Does ISO 9000 have An Effect on Quality Management Practices? An International Empirical Study, *Total Quality Management*, 8(6), 335-346.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change, *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Ryan, M. J. & Evers, D. R. (2017). *Digital Manufacturing for Spare Parts: Scenarios for The Automotive Supply Chain*, Third Summit of ACMA Centre for Technology, Pune, India
- Schmitz, H. & Knorringa, P. (2000). Learning from Global Buyers, *Journal of Development Studies*, 37(2), 177-205.
- Senge, K. (2013). The 'New Institutionalism' in Organization Theory: Bringing Society and Culture back in, *The American Sociologist*, 44, 76-95.
- Scott, W. R. (1995). *Institutions and Organizations*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Scott, W. R. (2008). Approaching Adulthood: The Maturing of Institutional Theory, *Theory and Society*, 37, 427-442.

- Singh, J. (2007). Asymmetry of Knowledge Spillovers between MNCs and Host Country Firms, *Journal of International Business Studies*, 38, 764-786.
- Singh, N. (2014). Automotive Industry response to Its Global QMS Standard ISO/TS-16949, *Globalization and Standards: Issues and Challenges in Indian Business*, 121-142.
- Sönmez, A. (2012). *ÇUŞ'lar Yoluyla Teknoloji Yayılımları ve Transferi: Türkiye Otomotiv Sanayii Üzerine Bir Saha Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stenholm, P., Acs, Z. J. & Wuebker, R. (2013). Exploring Country-level Institutional Arrangements on The Rate and Type of Entrepreneurial Activity, *Journal of Business Venturing*, 28(1), 176-193.
- Terlaak, A. & King, A. A. (2006). The Effect of Certification with The ISO 9000 Quality Management Standard: A Signaling Approach, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 60(4), 579-602.
- Tian, X. (2007). Accounting for Sources of FDI Technology Spillovers: Evidence from China, *Journal of International Business Studies*, 38, 147-159.
- Wang, C. C. & Wu, A. (2016). Geographical FDI Knowledge Spillover and Innovation of Indigenous Firms in China, *International Business Review*, 25(4), 895-906.
- Xu, B. (2000). Multinational Enterprises, Technology Diffusion, and Host Country Productivity Growth. *Journal of Development Economics*, 62(2), 477-493.
- Yao, S. & Wei, K. (2007). Economic Growth in The Presence of FDI: The Perspective of Newly Industrialising Economies, *Journal of Comparative Economics*, 35(1), 211-234.
- Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods*, SAGE Inc.
- Yingxi, M. & Hung, J. H. (2018). Inward FDI and Economic Growth: A Comparative Analysis of China versus India, *The State of China's State Capitalism: Evidence of Its Successes and Pitfalls*, 239-262.
- Zhang, Y. (2019). Institutions, Firm Characteristics, and FDI Spillovers, *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(5), 1109-1136.